

**Azərbaycan Respublikasının
Mərkəzi Bankı**

BANK NƏZARƏTİ VƏ TƏNZİMLƏNMƏSİ

Tədqiqatlar və İnkişaf Mərkəzi

Anar Xəlilov

Bakı - 2011

Mündəricat

1. Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi
2. Bank fəaliyyətinə xas olan risklər: kredit riski
3. Bank fəaliyyətinə xas olan risklər: əməliyyat, likvidlik və bazar riskləri

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bankların tənzimlənməsi özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- Yeni banklara lisenziyaların verilməsi;
- Daxili və xarici nəzarət;
- Qanunvericiliyə, normativ xarakterli aktlara, maliyyə sahəsində səmərəli idarəetməyə riayət olunması;
- Zəruriyyət olduqda maliyyə institutlarının ləğv edilməsi və s.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bank nəzarətinin məqsədi:

- Fərdi maliyyə institutlarının düzgün tənzimlənməsi maliyyə sisteminin sabitliyinin təmin edilməsinə şərait yaradır.
- Əmanətçilərin itkilərdən qorunması.
- Pulların yuyulmasının qarşısının alınması.
- Ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi və s.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə daxili nəzarət:

- Bankların fəaliyyətlərinin yaxşılaşdırılması üçün təkliflərin hazırlaması;
- Həyata keçirilən yoxlamaların nəticələrinin müzakirə edilməsi;
- Bankların fəaliyyətlərinin bank və valyuta qanunvericiliyinə və normativ xarakterli aktlarına riayət olunmasının qiymətləndirilməsi;
- Risklərin idarə edilməsinin, daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin, qiymətləndirilməsi;
- Bankın maliyyə vəziyyətinin və fəaliyyətinin perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- Müntəzəm olaraq rəhbər işçilərlə görüşlərin keçirilməsi.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə xarici nəzarət:

- Təqdim edilmiş hesabatlar əsasında qanunvericilik aktlarına riayət edilməsini nəzarət altında saxlanması;
- Riskləri təhlil etmək məqsədilə bankların fəaliyyətini xarici nəzarətin həyata keçirilməsi;
- Bankların fəaliyyəti və maliyyə durumu haqqında maliyyə təhlillərini həyata keçirilməsi;
- Müvafiq metodoloji və normativ sənədlərin hazırlanması;
- Şübhə doğuran əməliyyatların dəqiqləşdirilməsi məcburi göstərişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bank nəzarəti aşağıdakıları təmin edir:

- Banklar tərəfindən risklərin idarəedilməsini
- Öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə likvidliyin adekvat səviyyədə olmasını
- İtkilər baş verdiyi halda bankların maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi və s.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bank nəzarəti üzrə Basel Komitəsi 1974 ildə təsis edilmişdir.

Basel Komitəsi əsas məqsədlərdən biri banklar və bank nəzarəti orqanları üçün metodiki tövsiyələr hazırlayır.

Basel I Sazişi 1988-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu sazişin əsas məqsədi banklarda kredit risklərini nəzərə alaraq kapitalın hesablanması dair metodologiyanın hazırlanmasıdır.

2004-cü ildə Basel II Sazişi hazırlanmışdır. Bu sazişdə minimum kapitalla dair tələblər təkmilləşdirilmiş, daxili nəzarət prinsipləri və maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların açıqlanması əks olunmuşdur.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Bank nəzarətinin gücləndirilməsinin əsas səbəbləri:

- maliyyə bazarlarının qloballaşması;
- maliyyə alətlərində innovasiyalar və bank risklərinin ötürülməsi imkanlarının artması;
- yüksək rəqabət şəraitində gəlir əldə etmək üçün banklar tərəfindən riskli əməliyyatlar həyata keçirilməsi və s.

Bank nəzarətinin həyata keçirilməsi

Risqlərin idarəedilməsi prosesi:

Risqlərin müəyyənləşdirilməsi;

Risqlərin ölçülməsi;

Risqlərin yumşaldılması və nəzarət həyata keçirilməsi;

Monitoring və hesabatlıq.

Kredit riski

Kredit riski – borcalanın bank qarşısında öhdəliyinin vaxtında tam və ya qismən icra olunmaması nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Kredit riski

Kreditin verilməsi mərhələləri:

Kredit imkanlarının müəyyən edilməsi – yeni imkanların axtarışı və borcalanlarla ilkin əlaqənin yaradılması;

Kreditin qiymətləndirilməsi – biznes, maliyyə və struktur risklərinə dair məlumatın toplanılması və kredit üzrə mütəxəsisə təqdim edilməsi;

Kredit verilməsinə dair qərarın çıxarılması;

Kredit sazişinin imzalanması – kreditin verilməsinə müsbət rəy verildikdən sonra kredit sazişin imzalanması;

Kredit monitoringi.

Kredit riski

Kreditin təhlili prosesi:

1. *“5C” prinsipi*

2. *Borcalana təsir edən amilər:*

Biznes riskləri

Maliyyə riskləri

Struktur riskləri

Kredit riski

Kreditin təhlili prosesi: “5C”

Şəxsiyyət (Character) - şirkət rəhbərliyinin sənayədə və işgüzar dairələrdə nüfuzu. Şirkət rəhbərliyinin işçilərlə və müştərilərlə münasibəti;

Kapital (Capital)– kapitalın maliyyələşmə strukturu təhlil olunur (cəlb olunmuş və öz vəsaitlərin xüsusi çəkili);

Şərait (Conditions)– şirkətin fəaliyyət göstərdiyi ölkənin və sənayənin iqtisadi durumu;

Bacarıq (Capacity)– öhdəlikləri yetirmək üçün kifayət qədər vəsaitlərin mövcudluğu;

Girov (Collateral) - borc ödənilmədiyi halda təminatın mövcudluğu.

Kredit riski

Kreditin təhlili prosesi:

Borcalaa təsir edən amilər - biznes riskləri, maliyyə riskləri, struktur riskləri

Biznes riskləri:

- **Makro-iqtisadi təhlil** – *PEST (Political, Economic, Social, Technological factors)*
  - *Siyasi amillər* – dövlətin iqtisadiyyata təsirini (siyasi sabitlik, vergi siyasəti, ticarət məhdudiyətlər, təhsil, hüquq və s.)
  - *İqtisadi amillər* – iqtisadi artım inflyasiya faiz dərəcələri və digər makroiqtisadi göstəricilərin təhlili nəzərdə tutulur
  - *Sosial amillər* – əhalinin artım tempi, yaş üzrə paylanma, adət - ənənə və s.
  - *Texnoloji amillər* – innovasiya, tədqiqat, avtomatlaşdırma və s.
- **Mikro-iqtisadi təhlil** – *Porterin 5 təzyiqi (Porter's 5 forces)*

Rəqabət səviyyəsində gərginlik, məhsul və xidmətlərin əvəz edilməsi, alıcının bazara təsiri, tədarükçünün bazara təsiri, sənayenin rentabelliği
- **İdarəetmənin səviyyəsi** - “4 S” - *Strategiya, Qabiliyyət, Sistemlər, Struktur (Strategy, Skills, Systems, Structure)* -Karyera və təhsil, təşkilatı struktur, daxili audit.

Kredit riski

Kreditin təhlili prosesi (davamı):

Maliyyə riskləri:

- *Maliyyə təhlili* - maliyyə hesabatların kəmiyyət və keyfiyyət təhlili
- *İdarəetmənin səviyyəsi*
- *Borcalanın xüsusiyyətləri*

Struktur riskləri:

- *Borcun xüsusiyyətləri* – müddət, təminat, şərtlər, ödənişlər və s.

Kredit riski

Kredit risklərin təhlili:

Təmər küzləşmə (sahələr, region, borcalan və s.)

İzafi artım

Təminatdan asılılıq

Kredit prosedurlarında zəiflik və s.

Kredit riski

Kredit portfelin keyfiyyəti:

Vaxtı keçmiş kreditlər / cəmi kreditlər

Vaxtı keçmiş kreditlər / kapital

Kreditlər üzrə ehtiyatlar / cəmi kreditlər

Kreditlər üzrə ehtiyatlar / vaxtı keçmiş kreditlər

Əməliyyat riskləri

Əməliyyat riskləri - qeyri-müvafiq daxili proseslər, sistemlər, insan səhvi və ya kənar hadisələrdən yaranan itkiləri əks edir

Əməliyyat riski hadisələri:

- Daxili proseslərlə bağlı risklər
- İnsan riskləri
- Hüquqi risklər
- Kənar risklər
- Sistem risklər

Əməliyyat riskləri

Bank proseslərində və ya proseduralarında nasazlıqla bağlı risklərə **daxili proses riski** deyilir.

- Əqdləşmədə xəталər
- Hasabatlıq
- Nəzarətin olmaması
- Marketinq səhvləri
- Çirkli pulların yuyulması

Əməliyyat riskləri

Bank işçisi ilə bağlı olan risklərə **insan riski** deyilir

- İşçi heyəti axınının yüksək olması
- Daxili fırldaqçılıq
- İdarəetmə praktikasının aşağı səviyyədə olması
- İşçi heyətin pis təlimlənməsi
- Aparıcı işçi heyətdən həddindən artıq asılılıq

Əməliyyat riskləri

Məhkəmə işi və ya müqavilələrin, qanunların və ya normativ aktların tətbiqi nəticəsində yaranan qeyri-müəyyənliklə bağlı risklərə **hüquqi risklər** deyilir.

Əməliyyat riskləri

Bankın nəzarətində olmayan hadisələrin baş verməsi kənar risklər deyilir.

- Təbii fəlakət
- Oğurluq
- Terror hadisələri
- Nəqliyyat sistemində fasilələr

Əməliyyat riskləri

Texnologiyalar və sistemlərdən istifadə ilə bağlı risklərə **sistemdəki risklər** deyilir.

- Məlumatın pozulması/oğurlanması
- Proqramlaşdırmada xətlər
- Naməlum texnologiyalardan asılılıq
- Xidmətin kəsilməsi
- Sistemdə təhlükəsizlik məsələləri (məsələn, kompüter virusları, xakerlik)

Əməliyyat riskləri

Banklar əməliyyat risklərinin idarə edilməsində yüksək tezlik/aşağı təsir və aşağı tezlik/yüksək təsir riskləri qiymətləndirilir.

Tezlik – hadisə baş vermə tezliyi

Təsir –yaranan itki məbləği

Likvidlik riski

Likvidlik – bankın öz öhdəliklərini yerinə yetirmək və aktivlərin planlaşdırılmış artımını maliyyələşdirmək qabiliyyətidir.

Likvidlik riski – planlaşdırılmış və gözlənilməyən öhdəliklərin vaxtında və effektiv yerinə yetirilə bilməməsi, əlavə likvid vəsaitin əldə edilməsi, həmçinin bankın aktivlərinin minimal zərərlə dərhal satılması üzrə imkanların azalması riskidir.

Likvidlik riski

Likvidliyin idarə olunması prosesi

- 1. Kredit portfelinin keyfiyyətinin monitorinqi;*
- 2. Təminat qismində istifadə oluna bilən aktivlərin monitorinqi*
- 3. Likvidliyin adekvat səviyyədə saxlanması məqsədilə satıla bilən əsas və digər qeyri-likvid vəsaitlərin monitorinqi.*
- 4. Öhdəliyin mənbələri üzrə cəmləşmənin monitorinqi*
- 5. Likvidlik “qəp”lərinin bankdaxili təhlili.*
- 6. Limitlərin müəyyən edilməsi.*

Likvidlik riski

Likvidliyin idarə olunması prosesi (davamı)

7. Likvidlik əmsallarının təhlili:

Likvid aktivlərin ümumi aktivlərin məbləğinə olan nisbəti

Cari aktivlərin cari öhdəliklərə olan nisbəti.

Cari öhdəliklərin aktivlərin ümumi məbləğinə olan nisbəti. Bu əmsal aktivlərin qısamüddətli öhdəliklərlə maliyyələşdirilməsi səviyyəsini ölçür.

Cari öhdəliklərin ümumi öhdəliklərin məbləğinə olan nisbəti. Bu əmsal ilk problemlər yarandıqda bankı tərk edə biləcək vəsaitləri qiymətləndirir.

Yerli maliyyə bazarlarından cəlb olunmuş vəsaitlərin cəminin xarici bazarlardan cəlb olunmuş vəsaitlərin cəminə olan nisbəti. Bu əmsal bankın yerli və xarici bazarlardan cəlb edilmiş vəsaitlərinin cəmləşməsinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulur.

Likvidlik riski

Likvidliyin idarə olunması prosesi (davamı)

8. Erkən xəbərdarlıq sistemi:

Aktiv və öhdəliklərin növləri üzrə cəmləşmənin artımı;

Likvidlik “qəp”lərinin artımı;

Öhdəliklər üzrə ödənişlərin orta ölçülmüş müddətinin azalması;

Müəyyən edilmiş limitlərdə mütəmadi müşahidə olunan yaxınlaşma, daxili və prudensial limitlərin pozulması;

Bank tərəfindən vəsaitlərin cəlb olunması ilə bağlı xərclərin artması;

Banka açılmış kredit xətlərinin bağlanması;

Depozitlərin geri çağırılması;

Uzunmüddətli vəsaitlərin cəlb edilməsində çətinliklər;

Banka mənfi təsir göstərə bilən ictimai məlumat;

Reyting agentlikləri tərəfindən verilmiş reytinglərin aşağı düşməsi.

Likvidlik riski

Likvidliyin idarə olunması prosesi (davamı)

9. *Likvidlik vəziyyətinin stress-testini həyata keçirməlidir.*

10. *Cəlb olunmuş vəsaitlərin mənbələrinin diversifikasiyası:*

Əmanətçilərin/kreditorların (fiziki və hüquqi şəxslər, Mərkəzi Bank, digər dövlət təşkilatları, banklar və digər maliyyə institutları və s.) müxtəlif növləri üzrə; depozitlərin müxtəlif növləri üzrə; və s.

11. *Likvidliyin təmin edilməsi üzrə fəvqəladə hallar planı:*

Bankın əlavə vəsaitlər, o cümlədən əlavə kapital cəlb etməsi mənbələri və imkanları (prudensial normativ və bankdaxili limitlərə riayət edilməsi və digər tələblərin yerinə yetirilməsi nəzərə alınmaqla).

Bazar riski

Bazar riskləri:

- Faiz dərəcələrinin dəyişməsi riski – faiz dərəcəsinin dəyişilməsi nəticəsində yaranan zərər riskidir;
- Xarici valyuta üzrə risklər - xarici valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklər səbəbindən yaranan zərər riskidir ;
- Səhmlərin qiymətlərinin dəyişməsi riski;
- Əmtəə riski - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan zərər riskidir.

Faiz dərəcələrinin dəyişməsi riski – faizə həssas aktivlər və faizə həssas öhdəliklər arasında fərqin artması və faiz dərəcələrinin dəyişməsi nəticəsində mənfi təsiri.

Xarici valyuta üzrə risklər - xarici valyutanın rəsmi məzənnəsinin dəyişməsinin xalis açıq valyuta mövqeyinə və mənfi təsiri.

Bazar riski

Xarici valyutanın rəsmi məzənnəsinin dəyişməsi riskləri:

Xairici Valyutada Aktivlər – Xarici Valyutada Öhdəliklər = GƏP (valyuta)

Δ valyuta məzənnəsinin dəyişməsi $\times$ GƏP = Mənfəət və Zərər

Bazar riski

Faiz dərəcələrinin dəyişməsi riski:

Faizə həssas aktivlər – Faizə həssas öhdəliklər = GƏP (%)

$$\Delta\% \times \text{GƏP} = \Delta \text{ Xalis faiz gəliri}$$

Mikroprudensial göstəricilər

Kapital adekvatlığı

- Kapital adekvatlığı nisbəti

Aktivlərin keyfiyyəti

- Kreditlərin sahəvi təmərküzləşməsi
- Xarici valyutada verilmiş kreditlər
- Qeyri-işlək kreditlər və ehtiyatlanma
- Əlaqəli kreditlər

Leverec göstəricisi

- Öhdəliklər / kapitala nisbəti

Rentabellik

- Aktivlərin rentabelliği
- Kapitalın rentabelliği
- Gəlir və xərc nisbətləri
- Struktur mənfəətlik göstəriciləri

Likvidlik

- Mərkəzi bankın maliyyə institutlarına verilmiş kreditləri
- Likvid aktivlərin cəmi aktivlərə nisbəti
- Likvid aktivlərin qısamüddətli öhdəliklərə nisbətə
- Təkrar bazarın likvidliyi
- Kreditlərin depozitlərə nisbəti
- Pul bazarın seqmentasiya indikatorları

Bazar risklərinə həssaslıq

- Məzənnə riski
- Faiz dərəcəsi riski
- Səhm qiymətlərinin dəyişməsi riski
- Əmtəə qiymətlərinin dəyişməsi riski
- Açıq valyuta mövqeyin kapitala nisbəti

Təşəkkür edirik!